

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Gewijd der jeugd voor taal en deugd. Het onderwijs in de Nederlandse taal op de lagere school, 1750-1850

Schoemaker, B.O.

Citation

Schoemaker, B. O. (2018, December 6). *Gewijd der jeugd voor taal en deugd. Het onderwijs in de Nederlandse taal op de lagere school, 1750-1850*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/67096>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/67096>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The following handle holds various files of this Leiden University dissertation:

<http://hdl.handle.net/1887/67096>

Author: Schoemaker, B.O.

Title: Gewijd der jeugd voor taal en deugd. Het onderwijs in de Nederlandse taal op de lagere school, 1750-1850

Issue Date: 2018-12-06

Appendix A: bibliografie van geraadpleegde school- en taalboeken

Adriani, M.J. (1819) *De Prosodist of Woordenlijst voor de uitspraak*. Groningen: J. Oomkens.

Algemeene gronden der Nederduitsche taal- en spelkunde. Gevolgd naar de Rudimenta, uitgegeeven door de Bataafsche Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen. (1802) Amsterdam: J. van den Burgh en Zoon.

Alphen, H. van (1778) *Proeve van kleine gedichten voor kinderen*. Utrecht: Wed. Jan van Terveen.

Andriessen, J. (1821) *Verzameling van opstellen met fouten, tegen de taal, spelling, woordvoeging, enz.* Den Haag: W.K. Mandemaker.

Anslijn, N. (1808-1809) *Aanleiding ter vervaardiging van schriftelijke opstellen, over onderwerpen, welke in het dagelijksche leven voorkomen, inzonderheid geschikt ten dienste van schoolonderwijzers. Gevolgd naar de derde hoogduitsche uitgave van J.C. Dolz*, 2 delen. Leiden: D. du Mortier.

Anslijn, N. (1810) *Bijvoegsel op J.C. Dolz, Aanleiding ter vervaardiging van schriftelijke opstellen, over onderwerpen, welke in het dagelijksch leven voorkomen, inzonderheid geschikt ten dienste van schoolonderwijzers*. Leiden: D. du Mortier.

Anslijn, N. (1810) *De Brave Maria, een leesboekje voor jonge kinderen*. Leiden: D. du Mortier.

Anslijn, N. (1812) *Het leven van Jezus, een leesboek voor kinderen, ter dienste der scholen*. Leiden: D. du Mortier.

Anslijn, N. (1814) *Nederduitsche spraakkunst voor eerstbeginnenden*. Leiden: D. du Mortier en Zoon.

Anslijn, N. (1816) *Leesboek tot oefening in het kunstmatig lezen*. Leiden: D. du Mortier.

Anslijn, N. (1817-1819) *Rudimenta, of gronden der Nederduitsche taal*. 2 delen. Leiden, Deventer en Groningen: D. du Mortier en Zoon, J.H. de Lange, en J. Oomkens en Zoon.

Anslijn, N. (1820) *Aanleiding tot de Nederduitsche spraakkunst voor eerstbeginnenden*. Arnhem: I.A. Nijhoff en Zoon.

Anslijn, N. (1822) *De Brave Hendrik, een leesboekje voor jonge kinderen*. 7^e druk. Leiden: D. du Mortier.

Anslijn, N. (1827) *Aanleiding tot het plaatsen der schei- en zinteekeens*. Leiden: D. du Mortier en Zoon.

Anslijn, N. & P.J. Prinsen (1809) *Opstellen tot voorschriften om na te schrijven, ten dienste der scholen in het Koninkrijk der Nederlanden*. 2^e druk. Amsterdam: Schalekamp & van de Grampel.

Bakker, P. (1762) *School-boek, behelsende de namen der geslachten van Adam af tot op Christus toe*. Hoorn: Willem Breebaart.

Beijer, J.C. (1820) *Handleiding tot den Nederlandschen stijl, of volledige aanwijzing ter vervaardiging van schriftelijke opstellen voor Nederlanders*. Rotterdam: Mensing & Van Westreenen.

Beins, J.F. (1824) *Hulpmiddel voor de jeugd, om hare gedachten beoorlijk op het papier te leeren brengen*. Groningen: J. Oomkens.

Bemmelen, J. van (1810) *Het Nieuw vermakelijk Nederduitsch spel- en leesboek*. 10^e druk. Den Bosch: E. Lion.

Best, P. (1841) *Beknopte Nederduitsche spraakkunst, in twaalf lessen. Ingerigt voor de lagere scholen*. Amsterdam: C. Kraaij.

Boezer, P.B.A. (1815) *Oefeningen in de Nederduitsche taal, door middel van voorstellen, in welke de regelen eener goede spelling en taalkunde met opzet verwaarloosd zijn*. Rotterdam: J. Hendriksen.

Boezer, P.B.A. & A. de Jager (1834) *Oefeningen in de Nederduitsche taal, door middel van voorstellen, in welke de regelen eener goede spelling en taalkunde met opzet verwaarloosd zijn*. 2^e druk. Rotterdam: T.J. Wijnhoven Hendriksen.

Bolhuis, L. van (1793) *Beknopte Nederduitsche spraakkunst*. Leiden, Deventer en Groningen: D. du Mortier en Zoon, J.H. de Lange en J. Oomkens.

Boonekamp, P.J. (1830) *Handleiding tot de schrijfkunst, naar vaste regelen, met aanwijzing van de meest in het oogvallende afwijkingen*. Leiden, Deventer en Groningen: D. du Mortier en Zoon, J.H. de Lange, en J. Oomkens.

Bosdijk, J.F. (1844) *Korte uitspraakeleer der Nederduitsche taal*. Amsterdam: N.W. van Nifterick.

Brugsma, B. (1833) *Schetsen en bouwstoffen voor schriftelijke opstellen, ten gebruike bij het onderwijs in de scholen en bij de huiselijke oefening der kinderen*. Groningen: W. Zuidema.

Brugsma, B. (1840) *Nederduitsche taalkunde. Aanvankelijk onderwijs in het redekundig ontleden en in het vormen van voorstellen of volzinnen. Voor schoolgebruik en huiselijke oefening*. Groningen: W. Zuidema.

Buis, J. (1800) *Natuurkundig schoolboek*. Leiden, Deventer en Groningen: D. du Mortier en Zoon, J.H. de Lange, en J. Oomkens.

Callegoed, N. van (1836) *Iets over de Nederduitsche taal, ten dienste der scholen, bijzonder ingerigt om de rededeelen, naamvallen, enz. te leeren kennen. Naar de spraakkunst van den heer P. Weiland*. 9^e druk. Amsterdam: W. Brave.

Cramer, B. (1780) *De Geldersche trap der jeugd. In onderscheiding van die, door C. de Gelliers te Leenwaarden eertyds opgesteld, of Grondige en Naauwkeurige Fundament-legger der Nederduitsche spel- lees- schryf- en taal-konst.* 4^e druk. Amsterdam: Wed. Anthoni Salembien.

Dobben, J. van (1816) *Zedekundig leesboekje, ten gebruike der Nederlandsche scholen, in den vorm van kleine leeslesjes.* Leiden: D. du Mortier.

Driel, J. van (1817) 'Over het lezen leren' in J. van Driel en P.K. Görlitz, *Gedachten over onderwerpen, het lagere onderwijs betreffende.* Zutphen: H.C.A. Thieme.

Dupper, L. (1791) *Verhandeling over het onderwijs in het spellen, leezen en schrijven, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.* Leiden en Deventer: D. du Mortier en Zoon en Jan Hendrik de Lange.

Gelliers, C. de (1788) *Trap der jeugd ofte nette maniere om, het zy jong of oud, op goede gronden de Nederlandsche taal te leeren leezen en schrijven.* Deventer: J. de Lange.

Gelliers, C. de & D. Nyland (1800) *Nieuw verbeterde Trap der jeugd, of maniere om de jonge kinderen en oude personen met fondament te leren leezen en schryven.* Groningen: A. Groenewolt en Zoon.

Gelling, H.K. (1835) *Eerste beginselen der Nederduitsche spraakkunst, in vragen en antwoorden, ten dienste der Scholen.* 4^e druk. Den Bosch: J.J. Arkesteijn.

Godsdienstig onderwijs voor jonge kinderen. (1835) 13^e druk. Haarlem: Wed. A. Loosjes.

Goede, W. (1800) *Brieven, voor min en meer gevorderde jonge lieden, ten dienst der schoolen, zoo wel, als ten algemeene gebruike, geschikt.* Leiden: D. du Mortier en Zoon.

Görlitz, P.K. (1826) *Oefeningen in de verbuiging van lidwoorden en de zelfstandige en bijvoegelijke naamwoorden van de Nederduitsche en Fransche talen.* Amsterdam: Schalekamp & Van de Grampel.

Hagoort, A. (1845) *Eerste gronden der Nederduitsche taal, ten dienste der scholen*. 6^e druk. Amsterdam: C.J. Borleffs.

Hakvoord, B. (1788) *Gemeene zond-brieven, zo die in de Duitsche scholen van Nederland werden geleerd*. Deventer: J. de Lange.

Hakvoord, B. (1761) *Opregt onderwys van de letter-konst. Bekwaam om alle personen in korten tijd wel ende volkomelijk te leeren spellen en lezen; alwaar 't ook datze in haar jeugd nog A nog B geleerd hadden*. Amsterdam: Joannes Kannevet.

Hakvoord, B. (1746) *De Nieuwe Nederduitse spel-, lees- en schryf-konst. Op de kortste en gemakkeelykste wyze voorgesteld*. Deventer: Abraham van Wezel.

Heijningen Bosch, M. van (1804) *De Kleine Kindervriend; of nieuwe leeslesjes, behelzende vertellingjes, versjes en liedjes, een schoolboekje voor jonge kinderen*. Groningen: J. Schierbeek.

Heijningen Bosch, M. van (1805) *Vader Jacob en zijne kindertjes, een schoolboekje*. Amsterdam: W. Brave.

Heijningen Bosch, M. van (1806) *Moeder Anna en hare kindertjes, een schoolboekje*. Groningen: J. Oomkens.

De historie van den koninklijke propheete David, zo van zijn leven en wonderlijke werken, en hoe victorieuslyk hy tegen zijne vyanden gestreden heeft. (1770) Amsterdam: Joannes Kannevet.

Jager, A. de (1835) *Korte schets van de gronden der Nederduitsche spraakkunst, ten dienste der scholen*. Rotterdam: T.J. Wijnhoven Hendriksen.

Kirchdorffer, J.S. (1825) *Nederduitsche spraakkunst ten dienste der scholen*. 2^e druk. Amsterdam: Schalekamp, Van de Grampel en Hanssen.

Kirchdorffer, J.S. (1835) *De eerste beginselen der Nederduitsche taal, rede- en spraakkunstig voorgesteld in vragen en antwoorden, ter dienste der scholen, met voorbeelden tot toepassing*. Amsterdam: Schalekamp, Van de Grampel en Bakker.

Kremer, H. (1817) *Bijbelsche geschiedenissen voor eerstbeginnende leerlingen. Een leer- en leesboek; afgedeeld in kleine leeslesjes, welke uit korte volzinnen zijn zamengesteld*. Groningen: J. Oomkens.

Kremer, H. (1822) *Bevatteijk onderwijs in de Nederlandsche spel- en taalkunde, voor de schooljeugd*. Groningen: J. Oomkens.

Kuijpers, J. (1833) *Vader Gerhard onder zijne kinderen; een schoolboek*. Groningen: W. Zuidema.

Kuyper, G. (1844) *Beginselen der Nederlandsche spraakleer voor schoolgebruik*. Breda: Broese & Comp.

Lastdrager, A.J. & G. Engelbert Gerrits (1825) *Schets der vaderlandse geschiedenis, in opstellen met fouten, waarbij vooral eene trapswijze opklimming is in het oog gehouden*. Den Haag en Amsterdam: Gebroeders van Cleef.

Laukens, J. (1824) *Eerste beginselen der Nederduitsche spraakkunst, gevolgd door eene verhandeling over de lees- of schrijfteekenen, en door een reglement voor scholen*. 2^e druk. Maaseik: J.J. Titeux.

Leeuwen, A. van & J. de Pecker (1825) *Korte en eenvoudige handleiding tot het vervaardigen van schriftelijke opstellen*. Leiden: A. en J. Honkoop.

Lulofs, B.H. (1841) *Kakographie of opstellen met deze en gene feilen in taal en stijl, benevens eenige taalkundige aantekeningen*. Groningen: J. Oomkens.

Maas, J. (1764) *Schrijftuurlyk school-boekje. Begrypende over de zeven-honderd nytgelezene schrijftuurplaatsen, getrokken uit het Oude en Nieuwe Testament*. Amsterdam: J. Ratelband en J. Bouwer.

Meesters, P. (1831) *Aanleiding tot het ontleden van de Nederlandsche taal*. Amsterdam: Schalekamp en Van de Grampel.

Moens, A.M. (1799) *Zedekundig schoolboek*. Leiden: D. du Mortier.

Moock, S.J.M. van (1811a) *Aanleiding tot het zamenstellen en ontbinden van volzinnen, gemeenlijk bekend onder den naam van construeren en analyseren*. Zutphen: H.C.A. Thieme.

Moock, S.J.M. van (1811b) *Verzameling van opstellen, ter verbetering van de daarin voorkomende spel- en taalfouten, voor kinderen*. Zutphen: H.C.A. Thieme.

Du Mortier (1805) *Letterkunst voor de jeugd, of handleiding om de kinderen in de scholen te oefenen in de Nederduitsche spelling van den heer Matthijs Siegenbeek*. Leiden: D. du Mortier en Zoon.

Mulder, G.C. (1852) *Nederduitsche spraakkunst voor schoolgebruik*. 4^e druk. Nijmegen: J.F. Thieme.

Muyt, P.N. (1808) *Handleiding voor onderwijzers, ten gebruike van Weilands Nederduitsche spraakkunst, ten dienste der scholen*. Leiden: D. du Mortier en Zoon.

Muyt, P.N. (1823) *Handleiding voor onderwijzers, ten gebruike van Siegenbeeks Kort begrip der Verhandeling over de Nederduitsche spelling, ten dienste der Scholen*. Zalt-Bommel: J. Noman.

Muyt, P.N. (1824) *Handwoordenboek, der meestgebruikelijke Nederduitsche zelfstandige naamwoorden, met aanwijzing van derzelver bijzondere geslachten*. Zalt-Bommel: Johannes Noman.

Nederduitsche Chrestomathie of voorbeelden van allerlei schrijfstijl, in proza en poëzij. Uitgegeven door de Bataafsche Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. (1805) Leiden, Deventer en Groningen: D. du Mortier en Zoon, J.H. de Lange, en J. Oomkens en Zoon.

Niemeijer, I. (1806-1810) *Nederduitsche spraakkunst voor kinderen, gegrond op de spraakkunst van den heer P. Weiland*. 3 delen. Amsterdam: Johannes Allart.

Niemeijer, I. (1817) *Verhandeling over de Nederduitsche spelling voor kinderen, gegrond op de Verhandeling van den Hoogleeraar M. Siegenbeek*. Rotterdam: J. Hendriksen.

Niervaaart, C.D. van (1758) *Opregt onderwijs van de letter-konst. Bequaam om alle personen, zoo mans, vrouwen, dogters en jonge gesellen, als alle andere aenkomnde scholieren in korten tyd wel en volkomelijk te leeren spellen en lesen*. Alkmaar: Jacob Maagh.

Nieuwe Nederduitsche Chrestomathie of voorbeelden van allerlei schrijfstijl, in proza en poëzij. Uitgegeven door de Bataafsche Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. (1823) Leiden, Deventer en Groningen: D. du Mortier en Zoon, J.H. de Lange, en J. Oomkens en Zoon.

Nieuwe spiegel der jeugd, of Franse tyranny. Zijnde een kort verhaal van d'oorpronk en voortgang des oorlogs, 1672. Als mede de schrikkelikke en onmenschelijke wreedbeyd en grouwelen, door de Fransen in Nederland en elders bedreven. (1752) Amsterdam: Joannes Kannewet.

Nieuwenhuijzen, M. (1791) *Trap der jeugd. Uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. Leiden en Deventer: D. du Mortier en Zoon en J.H. de Lange.

Nieuwenhuijzen, M. (1803) *Levensschetsen van Nederlandsche mannen en vrouwen, een schoolboek, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. 5^e druk. Haarlem: A. Loosjes.

Nieuwenhuijzen, M. (1807) *Leeslesjes behoorende bij de verhandeling over het kunstmatige lezen. Uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. 7^e druk. Leiden en Deventer: D. du Mortier en Zoon en J.H. de Lange.

Nieuwold, J.H. (1796) *Spelend onderwijs*.

Nieuwold, J.H. (1810) *Iets voor een kind over zijnen vader en moeder*. 10^e druk. Groningen: Jacobus Groenewolt.

Nieuwold, J.H. (1836) *Het is toch goed, dat er vele Menschen in de wereld zijn*. 18^e druk. Zalt-Bommel: Joh. Noman en Zoon.

Oosterwijk Hulshoff, W. van (1797) *De geschiedenis van Jozef, voor kinderen*. 2^e druk. Leiden en Deventer: D. du Mortier en J.H. de Lange.

Oosterzee, H.M.C. (1848) *Beknopte uitspraakleer der Nederlandsche taal*. Den Bosch: Muller.

Oudemans, A.C. (1830) *Eerste beginselen der Nederduitsche taal, ter dienst der scholen*. Amsterdam: Schalekamp en Van de Grampel.

Palm, K. van der (1769) *Nederduitsche spraakkunst, voor de jeugdt*. 4 delen. Rotterdam: Reinier Arrenberg.

Perponcher, W.E. de (1786) *Nieuw Nederduitsch spelleboek*. Utrecht: Wed. J. van Schoonhoven.

Perk, J.J. (1819) *Verhandeling over de interpunctie: behelzende een zeer geleidelijk onderrigt aangaande de gronden en het gebruik dezzer hoogstnuttige wetenschap, en opgehelderd door eene menigte voorbeelden; naar het Fransch van den Hooggel. heere E.A. Lequin*. Amsterdam: W. Brave.

Pieterse, H. (1800) *Geslachtlijst der zelfstandige naamwoorden*. 2^e druk. Haarlem: A. Loosjes.

Plokker, W. (1836) *Oefeningen in het stellen van brieven, voor leerlingen op de lagere scholen*. Den Haag: A. Kloots.

Prinsen, P.J. (1818) *Leervijze om kinderen te leeren lezen*. Amsterdam: Johannes van der Hey.

Prinsen, P.J. (1824) *Gemakkelijk leesboekje voor kinderen van de laagste klasse eener goed ingerichte school*. Haarlem: Erven F. Bohn.

Prinsen, P.J. (1837) *Beginnend onderwijs in de Nederduitsche taal*. Haarlem: J. Goteling Vinnis.

Prinsen, P.J. (1844) *Beginselen van de voorstellen-leer der Nederduitsche taal voor aankomende onderwijzers*. Haarlem: Erven F. Bohn.

Puikers, J. (1824) *Eerste onderwijs in de gronden der Nederduitsche taal, ten dienste der scholen*. 5^e druk. Rotterdam: T.J. Wijnhoven Hendriksen.

Renesse, J. van (1819) *Verzameling van gebrekkige opstellen, toepasselijk op de rededeelen, ter verbetering van de daarin voorkomende fouten tegen de spelling en de taal, het schrijven der hoofdletters en plaatsen der leestekens, voor min geoefende leerlingen*. Den Haag: A. van Hoogstraten.

Renesse, J. van (1825) *Verzameling van gebrekkige opstellen, toepasselijk op de rededeelen, ter verbetering van de daarin voorkomende fouten tegen de spelling en de taal, het schrijven der hoofdletters en plaatsen der leestekens, voor meer geoefende leerlingen*. Den Haag: A. van Hoogstraten.

Rijkens, R.G. (1827) *Praktische handleiding voor de beoefening der schrijfkunst; vooral ten dienste van de onderwijzers der jeugd*. Groningen: J. Oomkens.

Rijkens, R.G. (1829) *De leermeester in de spelkunde, of zóó leert men den kinderen spoedig en voldoende hunne taal spellen. Behoorende tot het stel schoolboekjes voor de Tweede klasse*. Groningen: J. Oomkens.

Rijkens, R.G. (1835) *Kleine Buffon of natuurlijke historie voor kinderen*. Groningen: J. Oomkens.

Roodhuijzen, D.H. (1846) *Verzameling van regels en opstellen, tot oefening in het plaatsen van de schei- en zintekens der Nederduitsche taal, ten gebruike van zoodanige instellingen van onderwijs, waarin het taal-onderwijs in den redekundigen vorm wordt gegeven*. Amsterdam: Leepel & Brat.

Schooloefeningen, of handleiding tot de Nederduitsche taalkunde, in het spellen, leezen en schrijven, bij vraagen en antwoorden samengesteld, en met voorbeelden opgehelderd, ten dienste der Stads-schoolen in Haarlem. (1796) Haarlem: J.J. Beets.

Schrauwen, G. (1820) *Verzameling van brieven, opstellen en rekeningen, door mijne leerlingen vervaardigd.* Den Bosch: J.J. Arkesteijn.

Schreven, J. van (1832) *Korte handleiding tot het redekundige ontleden van voorstellen en volzinnen.* Groningen: J. Oomkens.

Siegenbeek, M. (1805) *Kort begrip der verhandeling over de Nederduitsche spelling, mitsgaders eene woordenlijst, ten dienste der scholen.* Amsterdam: Johannes Allart.

Siegenbeek, M. (1810) *Syntaxis, of woordvoeging der Nederduitsche taal.* Leiden, Deventer en Groningen: D. du Mortier en Zoon, J.H. de Lange, en J. Oomkens.

Siegenbeek, M. (1814) *Grammatica, of Nederduitsche spraakkunst.* Leiden, Deventer en Groningen: D. du Mortier en Zoon, J.H. de Lange, en J. Oomkens.

De Proverbia ofte Spreuken des aldernysten konings Salomon. Inhoudende allerlei schoone, wyze en godvrugtige leeringen, om in alle steden en gelegentheden wysselyk en godvrugtelyk te handelen. (1784) Deventer: Jan de Lange.

Stijl, K. & L. van Bolhuis (1776) *Beknopte aanleiding tot de kennis der spelling, spraakdeelen en zinteecken van de Nederduitsche taal.* Groningen: J. Oomkens.

Varik, G. van (1799) *Rudimenta, of gronden der Nederduitsche spraake. Uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.* Leiden, Deventer en Groningen: D. du Mortier en Zoon, J.H. de Lange, en G.T. van Paddenburg en Zoon.

Vermeij, A. (1818) *Eerste beginselen der Hollandsche spraakkunst. Voorgesteld in vragen en antwoorden. Ten dienste der scholen.* 4^e druk. Leiden: D. du Mortier en Zoon.

Verweij, B. (1813) *Kort begrip der Bijbelsche geschiedenis. Een schoolboek voor de jeugd.* 4^e druk. Leiden: D. du Mortier.

Verzameling van schetsen, ten dienste van kinderen en jonge lieden, om zich te oefenen in het maken van schriftelijke opstellen. (1803) Haarlem: A. Loosjes.

Voorbeelden tot oefening in de verbuiging der naamwoorden en vervoeging der werkwoorden, ten dienste der scholen. (1827) Den Haag: Erve Thierry en Mensing en Zoon.

Voorschriften tot het opstellen en schrijven van brieven en andere schriftelijke opstellen. Uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. (1806) Leiden, Deventer en Groningen: D. du Mortier en Zoon, J.H. de Lange, en J. Oomkens en Zoon.

Voorschriften ter oefening in het kunstmatig schrijven, ten gebruike der scholen in ons vaderland (1805) Leiden: D. du Mortier en Zoon.

Weiland, P. (1805b) *Beginselen der Nederduitsche spraakkunst, ontleend uit de Nederduitsche spraakkunst, uitgegeven in naam en op last van het Staatsbestuur der Bataafsche Republiek.* Amsterdam: Johannes Allart.

Weiland, P. (1806) *Nederduitsche spraakkunst ten dienste der scholen.* Amsterdam: Johannes Allart.

Wenning, C.H. (1818) *Verzameling van eenige brieven en andere opstellen; vervaardigd door de leerlingen der schole van C.H. Wenning.* Deventer: J.W. Robijns.

Wenning, C.H. (1819) *Beknopte verzameling van woorden, welke, volgens de heeren M. Siegenbeek en P. Weiland, de harde lange E of O vereischen; en dus met EE of OO moeten geschreven worden.* Deventer: J.W. Robijns.

Wenning, C.H. (1827) *Beknopte verzameling van woorden, welke, volgens de heeren M. Siegenbeek en P. Weiland, met EI, ter onderscheiding van die, welke met IJ moeten geschreven worden*. Deventer: J.W. Robijns.

Wertz, C. (1805) *Rudimenta, of gronden der Nederduitsche taal, uitgegeven door de Bataafsche Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen*. Leiden, Deventer en Groningen: D. du Mortier en Zoon, J.H. de Lange, en J. Oomkens en Zoon.

Wester, H. (1787) *De merkwaardigste Bybel-geschiedenissen in vraagen en antwoorden, voor kleine kinderen*. Groningen: J. Oomkens.

Wester, H. (1796) *Korte en nuttige leeslesjes, naar de vatbaarheid en den smaak van kleine kinderen. Een schoolboek*. Groningen: J. Oomkens.

Wester, H. (1797) *Bevatlyke ondervys in de Nederlandsche spel- en taalkunde, voor de schooljeugd*. Groningen: J. Oomkens.

Wester, H. (1810) *Bevattelyk ondervys in de Nederlandsche spel- en taalkunde, voor de schooljeugd*. 7^e druk. Groningen: J. Oomkens.

Wester, H. (1810) *Schoolboek der geschiedenissen van ons vaderland*. 6^e druk. Den Bosch: E. Lion.

Wester, H. (1803) *Woordenboekje, behelzende een lijst van onbekende Nederlandsche woorden, en van meest in gebruik zijnde bastaardwoorden*. Groningen: J. Oomkens.

Wester (1805) *Eerste spelboekje voor eerstbeginnende leerlingen*. Groningen: J. Oomkens.

Wilde, J.C. de (1836) *Beginselen der Nederduitsche spraakkunst, voor de Scholen*. 2e druk. Dordrecht: Blussé en van Braam.

Wit, K. de (1759) *Nieuwlyks uitgevonden A.B.C. boek*. Amsterdam: Kornelis de Wit.

Bibliografie

Ager, D. (2001) *Motivation in language planning and language policy*. Clevedon: Multilingual Matters.

Albada, B.L. van (1875) *Uit de oude en nieuwe doos. Herinneringen uit de school en het leven van een 80jarigen oud-hoofdonderwijzer. Ernst en Luim*. Groningen: W. Versluys.

Algemeene boekenlijst ten dienste der lagere scholen. (1810) Leiden: D. du Mortier en zoon.

Algemeene boekenlijst, ten dienste der lagere scholen. (1815) Den Haag: Algemeene Landsdrukkerij.

Algemeene denkebeelden over het nationaal onderwijs. (1798) Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Anderson, B. (1983) *Imagined communities: reflections on the origins and spread of nationalism*. Londen: Verso editions.

Anonymus (1782) 'Antwoord op de vraag: *Welke verbeteringe hebben de gemeene of openbaare, vooral de Nederduitsche Scholen, ter meerdere beschaving onzer Natie, nog wel noodig?*' in in *Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen* XIII, 395-464.

Anonymus (1788) 'De toestand der meeste dorpscholen', *De Menschenvriend* I, 97-104.

Anslijn, N. (1833) *Voor schoolonderwijzers. Eene nieuwe bijdrage tot het verbeterd onderwijs. I. deel*. Leiden: D. du Mortier.

Bakker, D.M. (1977) 'De grammatica in de negentiende eeuw.' in D.M. Bakker & G.R.W. Dibbets (red.) *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*, 113-160.

Beets, N. (1838) *Nicolaas Anslin, Nic. zoon. Een woord aan allen, die den Braven Hendrik gelezen hebben*. Haarlem: Erven F. Bohn.

Belle, J. van (1748) *Korte wegwijzer ter spel- spraak- en dichtkonden*. Haarlem: Izaak van der Vinne.

Belle, J. van (1755) *Korte schets der Nederduitsche spraakkonst*. Haarlem: Christoph Henrich Bohn.

Bergs, A. (2012) 'The Uniformitarian Principle and the Risk of Anachronisms in Language and Social History' in J.M. Hernández-Campoy & J.C. Conde-Silvestre (red.) *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, 80-98.

Bijdragen betrekkelijk den staat en de verbetering van het schoolwezen (1801-1850). Leiden: D. du Mortier.

Bilderdijk, W. (1826) *Nederlandsche spraakleer*. Den Haag: J. Immerzeel jr.

Bilt, I. van de (2009) *Landkaartschrijvers en landverdelers: Adriaan Verver, Adriaan Kluit en de taalkunde van de achttiende eeuw*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU.

Blaak, J. (2009) *Literacy in everyday life: reading and writing in early modern Dutch diaries*. Leiden: Brill.

Blommaert, J. (2006) 'Language Policy and National Identity' in T. Ricento (red.) *An introduction to language policy*, 238-254.

Boekholt, P.Th.F.M. (1978) *Het lager onderwijs in Gelderland 1795-1858*. Zutphen: De Walburg Pers.

Boekholt, P.Th.F.M. & E.P. De Booy (1987) *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*. Maastricht/Assen: Van Gorcum.

Boekholt, P.Th.F.M. (1991) 'Eén natie, één taal. Taalpolitiek en onderwijshervorming in het begin van de negentiende eeuw' in K. van Berkel, H. Boels & W.R.H. Koops (red.) *Nederland en het noorden. Groninger Historische Reeks* 8, 71-80.

Booy, E.P. de (1977) *De weldaet der scholen: het plattelandsonderwijs in de provincie Utrecht van 1580 tot het begin der 19^e eeuw*. Haarlem: Gottmer.

Brepoels, J. (1976) *Het lager onderwijs in de provincie Limburg (1815-1830)*. Assen: Van Gorcum.

Brugsma, B. (1835) *Kort overzicht der leer van de opvoeding en het onderwijs, voornamelijk met toepassing op de lagere scholen*. Groningen: A.L. Scholten.

Brugsma, B. (1857) *Kort overzicht der leer van de opvoeding en het onderwijs, voornamelijk met toepassing op de lagere scholen*. 6^e druk. Groningen: A.L. Scholten.

Buijnsters, P.J. (1989) 'Nederlandse kinderboeken uit de achttiende eeuw.' in H. Bekkering et al. (red.) *De hele Biblebontse berg: de geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*, 169-228.

Buijnsters, P.J. (1995) *Bibliofilie in de kinderkamer: over het verzamelen en bestuderen van oude kinderboeken*. Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.

Buijnsters, P.J. & L. Buijnsters-Smets (1997) *Bibliografie van Nederlandse school- en kinderboeken, 1700-1800*. Zwolle: Waanders.

Burke, P. (2004) *Languages and Communities in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Burke, P. (2005) *Towards a Social History of Early Modern Dutch*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Châtelain, H.A. (1766) 'Verhandeling over de vraag: Hoe moet men het verstand, en het hart van een kindt bestieren, om het, te eeniger tydt, een gelukkig en nuttig mensch te doen worden.' in *Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappij der Weetenschappen, te Haarlem* IX(II).

Croiset van Uchelen, A.R.A. (2005) *Vive la plume: schrijfmeesters en pennekunst in de Republiek*. Amsterdam: De Buitenkant.

Daan, J. (1989) 'Als niet komt tot iet... Nederlands van hoog tot laag', *Verslagen en mededelingen van Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 168-245.

Dekker, J.J.H. (2006) *Het verlangen naar opvoeden*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

Dellebarre, J.Ph. (1797) *Voorlopige proeve eener verbandelinge, om de Nederlandsche jeugd op eene korte en gemaklyke wyze, de eerste grondbeginselen van 't leezen te leeren*. Leiden: D. du Mortier en zoon.

Deumert, A. (2009) 'Language Planning and Policy.' in R. Mesthrie, J. Swann, A. Deumert & W.L. Leap, *Introducing Sociolinguistics, second edition*, 371-406.

Deumert, A. & W. Vandenbussche (2003) *Germanic Standardizations: Past to present*. Amsterdam: Benjamins.

Dibbets, G. (2002) 'Simon van Moock, romanpersonage – auteur', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 35-57.

Dodde, N.L. (1968) *Het rijkschooltoezicht in de Bataafse Republiek: een onderzoek naar het denken en doen van de eerste schoolopzieners in de departementen van de Amstel, de Delf en Texel en van het departement Holland tijdens de schoolwetten van 1801 en 1803*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Dodde, N.L. (1971) *Een onderwijsrapport: een historisch-pedagogisch onderzoek naar de invloed van een onderwijsrapport over onderwijsverbetering en -vernieuwing op de onderwijswetgeving na 1801*. Den Bosch: Malmberg.

Driel, L. van (2002) 'Brill, Van Dale en de zinsontleding', *Nederlandse taalkunde* 7, 215-237.

Elffers, E.H.C. (2013) 'De zin als bouwwerk: een 19^e-eeuws project' in T. Janssen & T. van Strien (red.) *Neerlandistiek in beeld*, 37-46.

Elspaß, S. (2002) 'Standard German in the 19th century: (counter-)evidence from the private correspondence of "ordinary people"' in Linn, A.R. & N. McLelland (red.) *Standardization: Studies from the Germanic languages*, 43-65.

Elspaß, S., N. Langer, J. Scharloth & W. Vandenbussche (red.) (2007) *Germanic Language Histories 'from below'*. Berlijn: De Gruyter.

Elzevier, K. (1761) *Proef van een nieuwe Nederduitsche spraekkonst*. Haarlem: J. Bosch.

Essen, M. van (2001) 'Schilperpoort, Anna Barbera', *BWSA* 8, 237-241.

Essen, M. van (2006) *Knekeling tussen akte en ideaal. De opleiding tot onderwijzer(es) vanaf 1800*. Amsterdam: SUN.

Fardon, A.B. (1783) 'Antwoord op de vraage, Welken zyn de geschiktste en gereedste Middelen in ons Land, tot verbeteringe I. van 't Verstand, en 2. van het Hart en de Zeeden der geringe Lieden' in *Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen, te Haarlem* XX(II), 353-416.

Floh, J.H. (1808) *Onderrigtingen, raadgevingen en wenken, voor min of meer geofende school-onderwijzers*. Groningen: Wijbe Wouters/Amsterdam: J.F. Nieman.

Floh, J.H. (1827) *Onderrigtingen, raadgevingen en wenken, voor min of meer geoevende school-onderwijzers*. 3^e druk. Groningen: G. Wouters.

Formey, S. (1766) 'Verhandeling over de zedelyke opvoeding der kinderen' in *Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappij der Weetenschappen, te Haarlem* IX(I).

Frijhoff, W. (1983) 'Van onderwijs naar opvoedend onderwijs. Ontwikkelingslijnen van opvoeding en onderwijs in Noord-Nederland in de achttiende eeuw', *Werkgroep Achttiende Eeuw: Onderwijs en opvoeding in de achttiende eeuw*, 3-39.

Frijhoff, W. & M. Spies (1999) *1650: Bevochten eendracht*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Gedenkschriften der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, voor de tweede vijf en twintig jaren van haar bestaan. (1834) Amsterdam: De erven Hendrik van Munster en Zoon en Johannes van der Hey en zoon.

Gestel, P.H. & G.C.F. van der Laan (1915) *Schrijven en schrijfonderrwijs: algemeen geschiedkundig en methodisch overzicht*. Groningen: Wolters.

Görlitz, P.K. (1854-1863) *Grondbeginselen van de opvoeding en het onderwijs voor ouders, opvoeders en onderwijzers, door Aug. Herm. Niemeijer*. 3 delen. Voorburg: A.M. Broedelet.

Groot, A. de (1960) *Leven en arbeid van J.H. van der Palm*. Wageningen: Veenman.

Haes, F. de (1764) *De nagelaten gedichten, en Nederduitsche spraekkunst*. Amsterdam: Pieter Meijer.

Handboek voor de onderwijzers op de openbare lagere scholen binnen het Bataafsch Gemeenebest. (1803) Amsterdam: Pieter den Hengst.

Haugen, E. (1966) 'Dialect, language, nation.', *American Anthropologist* 68, 922-935.

Haugen, E. (1972) 'Language planning, theory and practice.', *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen*. Stanford: Stanford University Press, 287-295.

Haugen, E. (1987) *Blessings of Babel. Bilingualism and language planning. Problems and pleasures*. Berlin, New York & Amsterdam: Mouton de Gruyter.

Hellinga, W.G. (1938) *De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij.

Hernández-Campoy, J.M. & J.C. Conde-Silvestre (red.) (2012) *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Blackwell Publishing.

Hernández-Campoy, J.M. & N. Schilling (2012) 'The Application of the Quantitative Paradigm to Historical Sociolinguistics: Problems with the Generalizability Principle.' in J.M. Hernández-Campoy & J.C. Conde-Silvestre (red.) *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, 61-79.

Hoorn, I. van (1907) *De Nederlandsche schoolwetgeving voor het lager onderwijs, 1796-1907*. Groningen: P. Noordhoff.

Horst, J.M. van der (1988) 'Over relatief *dat* en *wat*', *De Nieuwe Taalgids* 81, 194-205.

Horstig, G.C. (1799) *Prijsverhandelingen over de gebreken in de burgerscholen*. 2^e druk. Amsterdam: Harmanus Keijzer, Cornelis de Vries, en Hendrik van Munster, 77-143.

Huiskamp, F. (2000) *Naar de vatbaarheid der jeugd. Nederlandstalige kinder- en jeugdboeken 1800-1840. Een bibliografische catalogus*. Leiden: Primavera Pers.

Hulshof, H., E. Kwakernaak & F. Wilhelm (2015) *Geschiedenis van het talenonderwijs in Nederland. Onderwijs in de moderne talen van 1500 tot heden*. Groningen: Passage.

Huydecoper, B. (1730) *Proeve van taal- en dichtkunde*. Amsterdam: Visschen & Tirion.

Instructie voor den Agent der Nationale Opvoeding. (1799) Den Haag: 's Lands Drukkery.

Jager, A. de (1842) 'Iets over het redekundig ontleden', *De Unie* I(II), 136-151.

Jager, A. de (1844) Recensie J. van Schrevens *Korte Handleiding tot het redekundig ontleden*, 3^e druk 1843, *Vaderlandsche Letteroefeningen*, 690-695.

Jager, A. de (1855) *Bijdrage tot de geschiedenis van het vaderlandsche schoolwezen in de voorgaande eeuw*. Rotterdam: Altmann & Van der Palm.

Jager, A. de (1860-1863) 'De verdiensten van Kornelis van der Palm geschetst in eene voorlezing, gehouden in de Algem. Onderwijzers-Vereeniging te Rotterdam', *De Unie* IV. 120-166.

Joseph, B.D. & R.D. Janda (red.) (2003) *The Handbook of Historical Linguistics*. Malden: Blackwell Publishing.

Jespersen, O. (1925) *Mankind, nation and individual from a linguistic point of view*. Oslo: Aschehoug.

Kate, L. ten. (1723) *Aanleiding tot de kennis van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*. Amsterdam: Rudolph en Gerard Wetstein.

Klijn, B. (1816) *Ter nagedachtenis van Coenraad Wertz*. Amsterdam: Jan ten Brink.

Kloek, J. & W. Mijnhardt (2001) *1800. Blauwdrukken voor een samenleving*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Knippenberg, H. (1986) *Deelname aan het lager onderwijs in Nederland gedurende de negentiende eeuw: een analyse van de landelijke ontwikkeling en de regionale verschillen*. Amsterdam: Selecta.

- Knippenberg, H. & B.C. de Pater (1988) *De eenwording van Nederland: schaalvergroting en integratie sinds 1800*. Nijmegen: SUN.
- Knol, J. (1977) 'De grammatica in de achttiende eeuw.' in D.M. Bakker & G.R.W. Dibbets (red.) *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*, 65-112.
- Kluit, A. (1763) 'Verhaal over de spelling der Nederduitsche taal.', *Nieuwe bydragen tot opbouw der Vaderlandsche letterkunde* I, 283-352.
- Krogull, A. (2018) *Policy versus practice. Language variation and change in eighteenth- and nineteenth century Dutch*. Utrecht: LOT.
- Krogull, A., G.J. Rutten & M.J. van der Wal (2017) 'Relativisation in Dutch diaries, private letters and newspapers (1770-1840). A genre-specific national language?' in T. Säily, A. Nurmi, M. Palander-Collin & A. Auer (red.) *Exploring Future Paths for Historical Sociolinguistics*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 157-186.
- Krol, E. (2018) 'Moralist of the Nation. Johannes Henricus van der Palm.' in R. Honings, G. Rutten en T. van Kalmthout (red.) *Language, Literature and the Construction of a Dutch National Identity (1780-1830)*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 167-186.
- Krom, H.J. (1782) 'Antwoord op de vraag: Welke verbeteringe hebben de gemeene of openbaare, vooral de Nederduitsche Schoolen, ter meerdere beschaving onzer Natie, nog wel noodig?' in *Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen* XIII, 1-228.
- Labov, W. (1972) *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, W. (1994) *Principles of linguistic change. Internal Factors*. Oxford: Blackwell.
- Langer, N. (2011) 'Historical sociolinguistics in nineteenth century Schleswig-Holstein', *German Life and Letters* 64, 169-187.

Langer, N, S. Davies & W. Vandenbussche (red.) (2012) *Language and History, Linguistics and Historiography*. Bern: Peter Lang.

Leerssen, J. (2008) *National thought in Europe: a cultural history*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Lelyveld, F. van (1782) *Proeve van taal- en dichtkunde*. Leiden: A. en J. Honkoop.

Lenders, J. (1988) *De burger en de volksschool: culturele en mentale achtergronden van een onderwijshervorming, Nederland 1780-1850*. Nijmegen: SUN.

Linn, A.R. & N. McLelland (red.) (2002) *Standardization. Studies from the Germanic languages*. Amsterdam: John Benjamins.

Lodge, A. (2014) 'Jacques-Louis Ménétra and his experience of the *langue d'oe*' in G.J. Rutten, R. Vosters & W. Vandenbussche (red.) *Norms and Usage in Language History, 1600-1900. A sociolinguistic and comparative perspective*. Amsterdam: Benjamins, 201-221.

Los, W. (2005) *Opvoeding tot mens en burger. Pedagogiek als cultuurkritiek in Nederland in de 18^e eeuw*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.

Mathijsen, M. (1988) 'Spelling in de negentiende eeuw: Siegenbeek en Bilderdijk.', *De Negentiende Eeuw* 12(2), 129-140.

Meeldijk, E. (1984) 'Dr. Arie de Jager, onderwijzer en taalgeleerde', *Rotterdams Jaarboekje*, 237-286.

Mijnhardt, W.W. (1989) 'Natievorming in het revolutietijdvak', *BMGN* 104, 546-553.

Mijnhardt, W.W. & A.J. Wichers (1984) *Om het algemeen volksgeluk: twee eeuwen particulier initiatief 1784-1984. Gedenkboek ter gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. Edam: Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Milroy, J. (2001) 'Language ideologies and the consequences of standardization', *Journal of Sociolinguistics* 5:4, 530-555.

Milroy, J. & L. Milroy (2012) *Authority in Language: Investigating Standard English*. 4e druk. Londen: Routledge.

Molewijk, G.C. (1992) *Spellingverandering van zĳn naar onzĳn (1200-beden)*. Den Haag: SDU uitgeverij.

Moonen, A. (1706) *Nederduitsche spraekkunst, ten dienste van in- en uitbeemschen*. Amsterdam: Gerard onder de Linden.

Nevalainen, T. & H. Raumolin-Brunberg (2012) 'Historical Sociolinguistics: Origins, Motivations, and Paradigms.' in J.M. Hernández-Campoy & J.C. Conde-Silvestre (red.) *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, 22-40.

Nieuwenhuijzen, M. (1786) *Verhandeling over het kunstmatig leezen*. Amsterdam: Harmanus Keyzer, Arend Fokke Simonsz. en Cornelis de Vries.

Nobels, J. (2013) *(Extra)ordinary letters: a view from below on seventeenth-century Dutch*. Utrecht: LOT.

Noordegraaf, J. & S. Bierling (1986) 'Brugsma, Wurst en Becker. Taalkundige relaties in de negentiende eeuw', *Voortgang* 7, 89-111.

Noordegraaf, J. (1975) 'De 'Maatschappij' en haar grammatici', *De Nieuwe Taalgids* 68, 121-124.

Noordegraaf, J. (1985) *Norm, geest en geschiedenis. Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw*. Dordrecht: Foris Publications.

Noordegraaf, J. (1997) 'Kleinkinderen van Ten Kate? Nederlandse taalkunde in de negentiende en twintigste eeuw', *Colloquium Neerlandicum* 13, 29-52.

Noordegraaf, J. (2004) 'Bolhuis, L. van' in W. van Anrooij, I. Biesheuvel, K. van Dalen-Oskam & J. Noordegraaf (red.) *Bio- en bibliografisch lexicon van de Neerlandistiek*, http://www.dbnl.org/tekst/anro001bioe01_01/bolh003.php.

Noordegraaf, J. (2012) 'Over taal en maatschappij in de achttiende eeuw. Het werk van Meinard Tydeman (1741-1825)', *Neerlandica Wratislaviensia* 21, 87-100.

Nyloë, J. (1707) *Aanleiding tot de Nederduitsche taal*. 2^e druk. Leeuwarden: Hero Nauta.

Outhof, G. (1733) *Byvoegsels, behorende tot D. van Hoogstratens lyst der gebruykelykste zelfstandige naamwoorden*. Amsterdam: Adriaan Wor, en de Erve G. onder de Linden.

Palm, K. van der (1766) 'Verhandeling over de vraeg: Hoe moet men het verstandt, en het hart van een kindt bestieren, om het, te eeniger tydt, een gelukkig en nuttig mensch te doen worden.' in *Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappij der Weetenschappen, te Haarlem* IX(II).

Palm, K. van der (1782) 'Antwoord op de vraage: *Welke verbeteringe hebben de gemeene of openbaare, vooral de Nederduitsche Scholen, ter meerdere beschaving onzer Natie, nog wel noodig?*' in *Verhandelingen uitgegeeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen* XIII, 230-316.

Ploeg, H.W. van der (1800) *Het belang der waare volksverlichting*. Amsterdam: Keijzer, de Vries & van Munster.

Prinsen, P.J. (1826-1851) *Al de werken over het onderwijs en de opvoeding van H. Pestalozzi*. 8 delen. Zutphen: W.C. Wansleven.

Prinsen, P.J. (1828) *A.H. Niemeijer's Grondbeginselen van opvoeding en onderwijs verkort voor ouders en onderwijzers, naar F. Stiller*. Amsterdam: Schalekamp en van de Grampel.

Reinsma, R. (1966) *Scholen en schoolmeesters onder Willem I en II*. Den Haag: Van Keulen.

Resoort, R.J. (1989) 'Een proper profitelijke boec. Eind vijftiende en zestiende eeuw.' in H. Bekkering et al. (red.) *De hele Biblebontse berg: de geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*, 41-103.

Rutten, G.J. (2006) *De Archimedische punten van de taalbeschouwing. David van Hoogstraten (1658-1724) en de vroegmoderne taalkultuur*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU.

Rutten G.J. (2008) 'Jan van Belle: didacticus, popularisator.' in Janssen Th., van Driel L. (red.) *Ontheven aan de tijd. Linguïstisch-historische studies voor Jan Noordegraaf*. Amsterdam & Münster: Stichting Neerlandistiek VU & Nodus Publikationen. 95-104.

Rutten, G. (2009) 'Grammar to the people. The Dutch language and the public sphere in the 18th century. With special reference to Kornelis van der Palm', *Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaft* 19: 55-86.

Rutten, G.J. (2010) 'Vroegmoderne relativa: naar een diachrone constructiegrammatica' in *Nederlandse Taalkunde* 15(1), 1-32.

Rutten, G.J. (2011) *Een nieuwe Nederduitse spraakkunst. Taalnormen en schrijfprijktijken in de Zuidelijke Nederlanden in de achttiende eeuw*. In samenwerking met R. Vosters. Brussel: VUBPress.

Rutten, G.J. (2016a) 'Standardization and the myth of neutrality in language history', *International Journal of the Sociology of Language* 242, 25-57.

Rutten, G.J. (2016b) 'Teaching the genitive. Variation of genitival constructions in Dutch 'national' grammar (1800-1830)', *Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaft* 26: 123-136.

Rutten, G.J. (2018) 'Matthijs Siegenbeek in Defence of Dutch.' in R. Honings, G. Rutten en T. van Kalmthout (red.) *Language, Literature and the Construction of a Dutch National Identity (1780-1830)*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 25-48.

Rutten, G.J. & M.J. van der Wal (2014) *Letters as loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Sas, N.C.F. van (2004) *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Schama, S. (1977) 'Schools and Politics in the Netherlands, 1796-1814', *The Historical Journal* 13-4, 589-610.

Schneither, J.J. (1796) *Nieuwe leerwijze, om kinderen, binnen zeer korten tijd, te leeren leezen en denken*. Leiden: D. du Mortier.

Schoemaker, B.O. & G.J. Rutten (2017) 'Standard language ideology and Dutch school inspection reports (1801-1854)', *Sociolinguistica* 31, 101-116.

Schreven, J. van (1833) 'Is het van belang de leerlingen op de lagere Scholen met het redekundig ontleden bekend te maken?', *Tijdschrift voor onderwijzers en ter bevordering der huiselijke opvoeding* I, 28-33.

Séwel, W. (1708) *Nederduytsche spraakekonst*. Amsterdam: Erven J. Ratelband en comp.

Siegenbeek, M. (1797) *Redevoering over het openbaar onderwijs in de Nederduytsche welsprekendheid*.

- Siegenbeek, M. (1804) *Verhandeling over de Nederduitsche spelling, ter bevordering van eenparigheid in dezelve*. Amsterdam: Johannes Allart.
- Siegenbeek, M. (1827) 'Levensbericht van Lambertus van Bolhuis.' in *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde*, 4-11.
- Siegenbeek, M. (1827) *Taalkundige bedenkingen, voornamelijk betreffende het verschil tusschen de aangenomene spelling en die van Mr. W. Bilderdijk*. Haarlem: Vincent Loosjes.
- Siegenbeek, M. (1836) *Waarschuwing tegen eenige in zwang gebragte verbasteringen van de uitspraak onzer moedertaal*. Leiden: D. du Mortier.
- Sijs, N. van der (2004) *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Sijs, N. van der & R. Willemyns (2009) *Het verhaal van het Nederlands. Een geschiedenis van twaalf eeuwen*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Simons, T. (2013) *Ongekend 18^e-eeuws Nederlands: taalvariatie in persoonlijke brieven*. Utrecht: LOT.
- Simons, T. & G.J. Rutten (2014) 'Language norms and language use in eighteenth-century Dutch: Final n and the genitive' in G. Rutten, R. Vosters & W. Vandenbussche (red.) *Norms and usage in language history, 1600-1900. A sociolinguistic and comparative perspective*. Advances in Historical Sociolinguistics 3. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 49-72.
- Smeding, T.U. (1987) *School in de steigers: de wording van de Friese lagere school in de periode 1800-1857*. Leeuwarden: Fryske Akademy.
- Smith, A.D. (2010) *Nationalism. Theory, Ideology, History*. 2e druk. Cambridge: Polity Press.

Spoelstra, B. (1794) *Verhandelingen over de beste wijze om de jeugd, reeds in de scholen, tot gezellige dengden opteleiden*. Amsterdam: Harmanus Keijzer, Cornelis de Vries, en Hendrik van Munster, 5-40.

Swinderen, Th. van & M.J. Adriani (1821) *Ter gedachtenis van Hendrik Wester*. Groningen: J. Oomkens.

Taalkundig Magazijn, of gemengde bijdragen tot de kennis der Nederduitsche taal; bijeenverzameld door A. de Jager (1835) Rotterdam: T.J. Wijnhoven Hendriksen.

Teissèdre l'Ange, J. (1799-1808) *Grondbeginselen van de opvoeding en het onderwijs voor ouders, leermeesters en opvoeders*. Door Aug. Herm. Niemeyer. 5 delen. Haarlem: F. Bohn.

Tijdschrift voor onderwijzers en ter bevordering der huiselijke opvoeding. (1833, 1842) Groningen: J. Oomkens.

Tollius, H. (1776) *Proeve eener Aanleiding tot de Nederduitsche Letterkunst*.

Toorn, A. van & M. Spies (1989) 'Christen Jeugd, leerd Konst en Dengd. De zeventiende eeuw.' in H. Bekkering et al. (red.) *De hele Biblebontse berg: de geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*, 105-167.

Toorn, M.C. van den, W.J.J. Pijnenburg, J.A. van Leuvensteijn & J.M. van der Horst (red.) (1997) *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Tydemann, M. (1775) 'Betoog der nuttigheid en noodzaaklijkheid van de beoefening onzer moedertaal.' in *Proeve van oudheid-, taal- en dichtkunde*, 1-20.

Vandenbussche, W. (2007) 'Shared standardization factors in the history of sixteen Germanic languages.' in C. Fandrych & R. Salverda (red.) *Standard, Variation und Sprachwandel in germanischen Sprachen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 25-36.

Velde, I. van der (1956) *De tragedie der werkwoordsvormen. Een taalhistorische en taaldidactische studie*. Groningen: Wolters.

Verhandeling over de voortreffelijkheid van het klassikaal onderwijs. (1833) Leiden: D. du Mortier en zoon.

Verhoeven, D. (1994) *Ter vorming van verstand en hart: lager onderwijs in oostelijk Noord-Brabant, ca. 1770-1920*. Hilversum: Verloren.

Verslagen nopens den staat der hooge, middelbare en lagere scholen in het Koninkrijk der Nederlanden. 1816-1840. (1842) Den Haag: Algemeene Lands Drukkerij.

Verwer, A. (1707) *Linguae Belgicae idea grammatica, poetica, rhetorica*. Amsterdam: Halma.

Visser, H.W.C.A. (1814) *Herinneringen aan J.H. Nieuwold*. Sneek: F.W.v.B. Smalenburg.

Visser, H.W.C.A. (1820) *Verhandeling over de volstrekt noodzakelijke kundigheden, welke in de openbare en armenscholen in het Koninkrijk der Nederlanden behooren medegedeeld te worden, en de beste leermijze voor dezelve*. Leiden, Deventer en Amsterdam: D. du Mortier en zoon, J.H. de Lange en J. Oomkens.

Visser, H.W.C.A. (1822) *Nagelatene Verhandelingen van den heer J.H. Nieuwold, in leven predikant en schoolopziener te Warrega*. 1^e deel. Amsterdam: G.J.A. Beijerinck.

Vogl, U. (2012) 'Multilingualism in a standard language culture' in Hüning, Vogl & Moliner (red.) *Standard languages and Multilingualism in European History*. Amsterdam: Benjamins, 1-42.

Vooy's, C.G.N. (1931) 'De taalbeschouwing van Siegenbeek-Weiland en van Bilderdijk', *De Nieuwe Taalgids* 25, 21-34.

Voorst, D.C. van (1782) 'Antwoord op de vraag: *Welke verbeteringe hebben de gemeene of openbaare, vooral de Nederduitsche Schoolen, ter meerdere beschaving onzer Natie, nog wel noodig?*' in *Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen* XIII, 317-394.

Vos, H.J. de (1939) *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden: een historisch kritisch overzicht van de methoden bij de studie van de moedertaal in het middelbaar onderwijs sedert het begin van de 19^e eeuw*. Turnhout: Van Mierlo-Proost.

Vosters, R., G.J. Rutten, M.J. van der Wal & W. Vandenbussche (2012) 'Spelling and identity in the Southern Netherlands (1750–1830)' in A. Jaffe, J. Androutsopoulos, M. Sebba & S. Johnson (red.) *Orthography as social action. Scripts, spelling, identity and power*, 135-160.

Vroede, M. de (1970) *Van Schoolmeester tot Onderwijzer: de opleiding van de leerkrachten in België en Luxemburg, van het eind van de 18^e eeuw tot omstreeks 1842*. Leuven: Universiteit Leuven.

Wal, M.J. van der (1990) 'Meer der geleerde wereld' hunne vernuftige gedachten als der jeugd' hunne lessen mede te deelen? Vragen over het gebruik van grammatika's' in J. den Besten et al. (red.) *Vragende wijs. Vragen over tekst, taal en taalgeschiedenis*. Amsterdam: Rodopi, 223-232.

Wal, M.J. van der (1995) *De moedertaal centraal. Standaardisatie-aspecten in de Nederlanden omstreeks 1650*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Wal, M.J. van der (2002) 'Lambert ten Kate and eighteenth-century Dutch Linguistics', *Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaft* 12, 49-63.

Wal, M.J. van der (2003) 'Relativiteit in de grammaticale traditie. Tussen norm en descriptie?' in E. Ruijsendaal, G. Rutten & F. Vonk (red.) *Bon jours Neef, goeden dagh Cozyn!; opstellen voor Geert Dibbets*. Münster: Nodus, 361-375.

Wal, M.J. van der (2017) 'Hakvoords schoolboekjes en het lange leven van Ampzings taalbericht' in J. Bos, M. van Delft, E. Geleijns & E. van der Vlist (red.) *Een oud Boeck is oud Goud. Studies over bijzondere werken bij het afscheid van Ad Leerintveld als conservator moderne handschriften van de Koninklijke Bibliotheek*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek/ Amsterdam: De Buitenkant, 302-313.

Wal, M.J. van der & C. van Bree (2014) *Geschiedenis van het Nederlands*. 7^e druk. Houten: Spectrum.

Watts, R.J. (2011) *Language Myths and the History of English*. Oxford: Oxford University Press.

Watts, R.J. (2012) 'Language Myths' in J.M. Hernández-Campoy & J.C. Conde-Silvestre (red.) *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, 585-606.

Weiland, P. (1799-1811) *Nederduitsch taalkundig woordenboek*. Amsterdam: Johannes Allart.

Weiland, P. (1805) *Nederduitsche spraakkunst*. Amsterdam: Johannes Allart.

Wester, H. (1799) *Prijsverhandelingen over de gebreken in de burgerscholen*. 2^e druk. Amsterdam: Harmanus Keijzer, Cornelis de Vries, en Hendrik van Munster, 1-76.

Woolard, K.A. & B.B. Schieffelin (1994) 'Language Ideology', *Annual Review of Anthropology* 23, 55-82.

Woude, P. van der (1975) 'De 'Maatschappij' en haar grammatici (2)', *De Nieuwe Taalgids* 68, 410-414.

Woude, P. van der (1982) 'Meester Anslijn leert ontleden' in L. van Driel en J. Noordegraaf (red.) *Studies op het gebied van de geschiedenis van de taalkunde*, 146-156.

Wright, S. (2012) 'Language policy, the nation and nationalism.' in B. Spolsky (red.) *The Cambridge Handbook of Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 59-78.

Geraadpleegde archieven

Tresoar/Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum

Inventarisnr.:

34-01 – Departementale/Provinciale Commissie van Onderwijs

Groninger Archieven

Inventarisnr.:

888 – Schooltoezicht op het lager onderwijs, 1801-1815

889 – Provinciale commissie van onderwijs, 1815-1857

Noord-Hollandsch Archief

Inventarisnr.:

89 – Rijksschooltoezicht in Noord-Holland

Nationaal Archief

Inventarisnr.:

3.12.01 – Rijksschooltoezicht in Zuid-Holland, 1801-1857

